

vensko-zapadnonemačke odnose, tako da završetak knjige uprkos epilogu pomalo liči na prekid. Sledi spisak izvora i literature te četiri priloga od kojih tri reprodukuju dokumente, dok je četvrti kritički osvrt na knjigu autora ovog prikaza, *Od Auschwitzta do Brijuna. Pitanje odštete žrtvama nacizma u jugoslavensko-zapadnonjemačkim odnosima*, Zagreb: Srednja Europa, 2007, koji služi kao neka vrsta dopune epiloga. Uz to, knjiga sadrži i više fotografija i faksimila dokumenata.

Ova knjiga Dušana Nećaka, pored toga što na pregledan i jasan način upoznaje čitaoca sa bivšeg jugoslovenskog prostora sa „Novom istočnom politikom“, predstavlja vredno i na velikom broju izvora zasnovano obogaćenje saznanja o odnosima Jugoslavije sa obe nemačke države. Autor ima izuzetan dar da kroz šumu diplomatskih dokumenata sa mnoštvom podataka, izvuče suštinu stanovišta sve tri države. Možda je više pažnje moglo biti posvećeno otporima Brantovoj politici u Zapadnoj Nemačkoj: oni se spominju, ali se stiče utisak da bi malo opširnije zadržavanje na njima pojasnilo neke stvari. Ono što je svakako najveći nedostatak knjige jeste nekorišćenje jugoslovenske diplomatske građe za koju autor kaže da je pristup „vrlo težak, gotovo nemoguć“. Sa ovom tvrdnjom se ne možemo složiti: istraživanje u Diplomatskom arhivu Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije jeste malo složenije nego u drugim ustanovama, ali nipošto nije nemoguće. Za utehu je to što jugoslovenska građa po pravilu nije tako obimna i bogata podacima kao zapadnonemačka, a uz to ona slabo omogućava uvid u proces donošenja odluka, što sa zapadnonemačkom građom nije slučaj. Treba se ipak nadati da će budući istraživači, oslonjeni na vrlo bogatu Neća-

kovu knjigu, popuniti tu prazninu i omogućiti nam da dobijemo sliku odnosa tri države iz sva tri ugla. Kao nedostatak treba navesti i neke omaške u prevodu, kao i povremeno brkanje SRN i NDR – za koje, budući da nismo imali u rukama slovenački original, ne znamo da li idu na dušu autoru ili prevodiocu.

Zoran Janjetović

Rory Yeomans, VISIONS OF ANNIHILATION. THE USTASHA REGIME AND THE CULTURAL POLITICS OF FASCISM 1941–1945, Pitsburg, University of Pitsburg Press, 2013, 446.

Neposredno pošto je na delu teritorije debelisane Kraljevine Jugoslavije u aprilu 1941. stvorena Nezavisna Država Hrvatska, započelo je sprovođenje takozvane „revolucije krvi“. Ustaške vlasti bile su rešene da stvore rasno, nacionalno i ideološki homogeno društvo, što je trebalo postići odstranjivanjem elemenata koji su okarakterisani kao „strani“ ili, na bilo koji način, „nepoželjni“. Pri tome se prevashodno mislilo na lokalno srpsko, jevrejsko i romsko stanovništvo, koje je u kontinuitetu proganjano i ubijano sve do kraja postojanja NDH. Razmere ovog genocida uzrokovale su veliki broj pobuna, uglavnom na teritorijama nastanjenim Srbima, koje su trajno destabilizovale ustašku državu. Ustaške vlasti ubrzo su shvatile da „revoluciju krvi“ mora pratiti i odgovarajuća „revolucija duša“.

Politika ekstremnog nacionalizma, odnosno genocid do koga je dovelo nje-
no sprovođenje u praksi, mogla se realizovati samo u odgovarajućem društvenom i ideološkom kontekstu. „Revolucija duša“, odnosno kulturna politika Nezavisne Države Hrvatske kao njen noseći element, trebalo je da vodi popu-

larizaciji i učvršćivanju nacionalističkih ideja u hrvatskom društvu. Široko prihvaćene nacionalne ideje olakšale bi legitimizaciju genocida, kao sredstva društvene homogenizacije i nacionalne emancipacije. Pri tome je put koji je vodio transformaciji društva u celini vodio preko transformacije svakog od njegovih pojedinačnih članova. „Revolucija duša“, njene manifestacije, ciljevi i prisustvo u svakodnevici NDH predstavljaju glavni fokus monografije Rorija Jeomansa (Rorry Yeomans), istraživača Bečkog instituta za izučavanje holokausta „Vizental“ (Wiener Wiesenthal Institut für Holocaust Studien).

Nastojeći da pronikne u pozadinu „revolucije duša“, autor je postavio dva osnovna pitanja – kakav je to društveno-politički kontekst trebalo da bude konačan rezultat kulturne politike ustaškog režima i koje su to mere primjenjivane u praksi kako bi se stiglo do zacrtanog cilja. Nastojeći da razreši dileme koje je postavio u osnovu svog istraživanja Jeomans se, kroz šest obimnih poglavlja, bavio nekim od ključnih tema društvene istorije, a na primeru Nezavisne Države Hrvatske, odnosno u opštem kontekstu evropskog fašizma.

Prvo poglavlje monografije (The Generation of Struggle: Ustasha Students and the Construction of a New Elite) fokusirano je na temu visokog obrazovanja, odnosno načina na koji je ustaški režim pokušavao da ga instrumentalizuje u procesu stvaranja novog, naprednog, nacionalno radikalizovanog društva. Polazeći od toga da desničarske ideje među studentima različitih evropskih zemalja u međuratnom periodu nisu predstavljale ništa neuobičajeno, autor ističe specifičnosti hrvatskog slučaja. Omladina današnjice trebalo je da predstavlja elitu sutrašnjice,

u čemu Jeomans vidi simboličan kontrast starog i novog, karakterističan za ustaški režim u celini.

Na odnos čelnika Nezavisne Države Hrvatske prema obrazovanju, tematski se nadovezuje kult mladosti koji je predstavljao jedan od temelja kulturne politike ustaškog režima. Mimo nacionalne homogenizacije, jedan od osnovnih ciljeva „revolucije krvi“ bilo je i uništavanje svega što se okarakterisalo kao „staro“, kako bi se omogućilo cvetanje „nove“ ustaške omladine. Ovom temom autor se bavi u drugom poglavlju (Annihilate the Old! The Cult of Youth and the Problem of National Regeneration), posvećenom propagiranju ideja političke, nacionalne i ideološke homogenizacije među omladinom. Omladina je trebalo da režimu omogući direktan i potpun raskid sa prošlošću. Autor najočigledniju manifestaciju težnje ka ovom cilju vidi u upornom insistiranju vlasti NDH na kompatibilnosti procesa „revolucije krvi“ i „nacionalne regeneracije“, koju je predvodila upravo ustaška omladina.

Treće poglavlje (Merciless Warriors and Militant Heroines: Making a New Ustasha Man and Woman) posvećeno je načinu na koji su vlasti ustaške države razumele rodne odnose. Polazeći od koncepta „novog čoveka“ i „nove žene“, autor se fokusirao na uloge namenjene polovima u izmenjenoj stvarnosti novostvorene hrvatske države. Mimo razmatranja tradicionalnih pretpostavki svakog fašističkog režima o muškarcu kao ratniku, a ženi kao majci, na primeru NDH Jeomans pokreće i pitanja shvaćanja rodnog identiteta, negiranja seksualnosti i militarizacije materinstva.

Četvrto (Social Justice and the Campaign for Taste: Cultural Values after the Revolution of Blood) i peto poglavlje (Between Annihilation and

Regeneration: Literature, Language and National Revolution) predstavljaju svojevrsnu tematsku celinu. Dok je prvo posvećeno kampanji koju su ustaške vlasti vodile sa ciljem modifikovanja „javnog ukusa“, u drugom Jeomans razmatra položaj jezika i literature u okvirima „revolucije krvi“. U nastojanju da demonstrira koliko je angažovana kultura bila važna za vlasti NDH, odnosno u kojoj meri je uticala na društvo, autor se fokusira na razvoj nacionalističkih ideja u literaturi od početka tridesetih godina, film kao sredstvo propagande i način na koji je režim prosečnom čoveku nastojao da nametne određen obrazac dobrog ukusa. Na ova tri osnovna pitanja, nadovezalo se razmatranje sudbine pisane reči u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Dokazivanje autohtonosti hrvatskog jezika, odnosno hrvatske umetnosti u celini, posmatrano je kao ključni korak u legitimizaciji ustaškog režima, a književnost je izvesno bila najzahvalnije sredstvo za širenje ideja radikalnog nacionalizma, te joj je Jeomans shodno tome i posvetio posebnu pažnju.

Poslednje poglavlje („An Unceasing See of Blood and Victims“: The Cultural Politics of Martyrdom and Moral Rebirth) predstavlja svojevrsnu sistematizaciju prethodno iznetih ideja, kroz razmatranje uloge koju su u sistemu vrednosti ustaškog režima igrali pojmovi žrtve, odnosno žrtvovanja. Nasuprot muškarcu kao ratniku, odnosno ženi kao majčinskom idealu, stajalo je njihovo polaganje na oltar novostvorene hrvatske države. Razmatrajući „obnavljanje“ i „prečišćavanje“ krvi kakvo je nominalno podsticano herojskom smrću pojedinih pripadnika hrvatskog naroda, odnosno žrtvovanje kao proces koji su ustaške vlasti smatrale neophodnim, autor je stvorio opšti kontekst za ideje iznete u prethodnim poglavljima.

Tumačeći kulturnu politiku Nezavisne Države Hrvatske, odnosno ideološke osnove njenog postojanja i delatnosti režima, Rori Jeomans ističe prisustvo suprotnosti, odnosno njihovog mirenja u svojevrsnom paradoksu. Ova dva elementa bili su ključni u nastojanju vlasti NDH da legitimiše sopstveno postojanje, popularizuje nacionalističke ideje i stvori odgovarajući kontekst za sopstvenu genocidnu delatnost.

Suočavanje kontradiktornosti kakve je Nezavisna Država Hrvatska pokušavala u sebi da objedini, te isticanje paradoksa koji su na taj način nastajali, autor je pretvorio u svojevrsni lajtmotiv čitave publikacije. Država kao takva istovremeno je trebalo da bude moderna i tradicionalna, verna idejama prošlosti i revolucionarna, orijentisana kao budućnosti i prožeta idejama srednjovekovnog misticizma. Konačno, možda i najveći paradoks NDH bila je njena ratna priroda i istovremena posvećenost izgradnji vrlo specifičnog modela civilnog društva. Instrumentalizacija suprotnosti, po mišljenju autora, kretala je uvek od iste polazne tačke – Kraljevine Jugoslavije s jedne i Nezavisne Države Hrvatske, s druge strane. U poređenju sa međuratnom jugoslovenskom državom, svaki postupak hrvatskih vlasti dobijao je na značaju. Jugoslavija je bila simbol svega nazadnog i antihrvatskog, dok je novostvorena ustaška država dosledno interpretirana kao nosilac napretka, nacionalnog uzleta i ideološkog osvešćenja.

Najveća mana ove monografije može se uslovno posmatrati i kao jedna od njenih najvećih prednosti. U razmatranju pitanja relevantnih za kulturnu politiku Nezavisne Države Hrvatske, odnosno planiranu „revoluciju duša“, Jeomans se gotovo u potpunosti oslanjao na dnevnu i periodičnu štampu koja je u NDH izlazila između 1941. i

1945. godine. Ovako jednolična izvorna osnova doprinela je stvaranju određene atmosfere, koju krasi distanca od opšteg konteksta rata i nasilja. Očigledno nesvesno preuzeta iz korišćenih materijala, obeleženih naporom ustaškog režima da na odgovarajući način prikaže sebe i reforme koje je trebalo sprovesti, ova atmosfera ne ugrožava ni u kom smislu istraživački integritet publikacije, već mu samo doprinosi. Autor savršeno održava sopstvenu, nezavisnu perspektivu dok na sveobuhvatan način sagledava najvažnije aspekte onoga što je bila kulturna politika ustaškog režima. Razmatrajući pitanja koja su do sada izmicala pažnji istoričara, Rori Jeomans je dao značajan doprinos izučavanju fenomena Nezavisne Države Hrvatske i postavio tematske osnove za dalja istraživanja.

Milan Radovanović

Jovan Ćulibrk, HISTORIOGRAPHY OF THE HOLOCAUST IN YUGOSLAVIA, Beograd, Pravoslavni bogoslovski fakultet Univerziteta u Beogradu, Institut za teološka istraživanja, 2014, 217.

Mera stepena razvijenosti neke istoriografije jeste i njena svest o sopstvenim dometima, samorefleksija koja uspeva da odredi svoje mesto, u razmerama opšte istoriografije, kako tematski, tako i metodološki. Masovno i organizovano nasilje u 20. veku, „veku ekstremizma“, koje je kulminiralo u godinama Drugog svetskog rata u „industriji smrti“, svakako je jedna od ključnih tema savremene istoriografije. U tom okviru, tema holokausta je sigurno jedna od najvažnijih s tim što njen značaj daleko prevazilazi okvire istoriografije. Ona je ujedno svojevrsni kulturološki lakmus, tako da svaka ozbiljnija analiza istoriografije

holokausta nužno mora da ga tretira kao prvorazredan društveni fenomen.

Episkop slavonski Jovan Ćulibrk je u svojoj knjizi pod naslovom *Historiography of the Holocaust in Yugoslavia* temi holokausta i pisanja o njemu pristupio upravo na navedeni način. Jovan Ćulibrk je poznat naučnoj javnosti kao jedan od najboljih poznavalaca istorije holokausta i holokausta u Jugoslaviji. Stoga je bilo sasvim prirodno što je upravo on svoje istraživačke napore usmerio na temu istoriografije holokausta na tlu Jugoslavije. Knjiga je proširena verzija master rada odbranjenog u Međunarodnoj školi Rotberg pri Hebrejskom univerzitetu u Jerusalimu pod mentorstvom jednog od vrhunskih istraživača holokausta Davida Bankira. Prvo izdanje knjige pod naslovom *Istoriografija holokausta u Jugoslaviji* objavljeno je u Beogradu 2012. godine.

Polazeći od premise da je proučavanje istorije holokausta u Jugoslaviji „osuđeno da se bavi percepcijama Jugoslavije i njene istorije“ (str. 8), autor je kao svoj glavni zadatak istakao davanje odgovora na dva ključna pitanja: da li su istraživači holokausta svesni procesa razvijanja kriterijuma –modela istraživanja holokausta i da li postoji verzija ovih kriterijuma za jugoslovenski slučaj (13). U skladu sa postavljenim zahtevima je i struktura rada; započinje *Uvodom*, koji je ujedno i prva glava: *Kriterijum, kontekst i politika* (9–30). Razmatrajući društveni kontekst istraživanja holokausta u zemljama naslednicama Jugoslavije, kao i zloupotrebu holokausta i genocida tokom devedesetih godina prošlog veka, autor je zaključio da 'istoriografska' opsesija genocidom i holokaustom na Balkanu na kraju 20. veka nije uspevala da proizvede istraživanje holokausta, nego je proizvela opsesiju opsesijom (30).